

АНДРІЙ ЗЕЛЬНИЦЬКИЙ,
директор Інституту управління ефективністю
процесів "Гарант квалі"

**Вимірювання індексу демократії як передумова управління процесом
демократизації (Україна і посткомуністичні країни Центральної та Східної
Європи, 1994-2004)**

Abstract

The author analyzes the most famous approaches to identification of indices of democratization in post-communist states of Central and Eastern Europe at macro- and micro-levels.

Such approaches are the first step towards development of original comprehensive quality-quantity evaluation of democratic processes.

The purpose of this methodology is not only to get an integral indicator, but to facilitate control of these processes, making them more sustainable and dynamic.

"Невідчужувана верховна влада, громадянська і політична рівність перед законом і в правах, суспільна свобода — ось три основні положення будь-якої істинної демократії".

Е.Літмре

Проблема управління процесом демократизації

У працях з питань демократизації вирізняють кілька теоретичних підходів до аналізу цього процесу: "модернізаційний", "транзитологічний", "структурний", "трансформаційний" [1; 2; 3; 4; 5]. Уперше концепція "трансформаційного підходу" була оприлюднена на міжнародній конференції "Східна Європа: десять років після комунізму. Трансформація влади та економіки", що відбулася в Гетеборзькому університеті в червні 2000 року. Матеріали конференції узагальнено у статті Крістіана Херпфера [6, с. 123-150], яка стала однією з теоретичних засад пропонованого дослідження проблем, пов'язаних із вимірюванням демократизації на індивідуальному рівні (мікрорівень). На макрорівні ці проблеми систематично вивчають міжнародна організація "Freedom House" [7; 8; 9; 10], Міжнародна фундація виборчих систем (МФВС) [11] тощо. В Україні такі дослідження найгрунтовніше здійснює Інститут соціології НАН України в межах широкомасштабного проекту "Українське суспільство: моніторинг соціальних змін" [12].

Проте практичні здобутки нашого суспільства на шляху демократизації значно поступаються теоретичним. Головна причина такої ситуації, на нашу думку, полягає у внутрішній недосконалості двох основних суб'єктів політичної системи — громадянського суспільства і держави як похідної від нього, а головне — в порушенні зв'язків між ними, що впливає на ефективність функціонування системи як цілісного утворення. Таким чином, державна влада, виявляючи тенденцію до розширення своїх повноважень і встановлення тотального контролю над суспільством [13, с.305], не в змозі гарантувати в повному обсязі умови для функціонування саморегульованих суспільних процесів, дотримання прав і свобод громадян та їхніх об'єднань, забезпечити ефективну реалізацію законів. А громадянське суспільство з його суб'єктами (сукупність усіх громадян, їхніх вільних об'єднань та асоціацій, які перебувають за межами державних інституцій) [14, с. 33] недостатньо протистоїть

тенденції розширення державних повноважень, поглинається державою і не відмежовується від неї. Отже, воно не набуває статусу рівноправного і сильного партнера держави й не в змозі обмежити можливий негативний вплив держави на суспільство.

Політичні партії (близько 100 партій на початок 2004 року) як головна сполучна ланка між громадянським суспільством і державою переймаються радше боротьбою за владу, ніж захистом інтересів різних соціальних груп, які, своєю чергою, "дозволяють" партіям бути поза контролем виборців. Вищі ешелони влади розділені корпоративними інтересами на певні впливові групи, які дотримуються різних стратегічних цілей, є непримиренними у змаганні за вплив та ресурси й позбавлені єдиної загальнонаціональної ідеї. Рівень довіри до влади та її представників із боку народу вкрай низький, як і його політична активність. Перспективи поліпшення життя людей є, на їхню думку, дуже примарними. А влада практично не є підконтрольною громадянам. Можна стверджувати, що наявний політичний режим не здатний забезпечити цивілізованих відносин між державою та громадянами.

Чи можна ефективно управляти процесом за такої ситуації? Як обрати правильний шлях до ідеалів демократії? Яким чином згуртувати націю на цьому шляху?

Безумовно, на нинішньому етапі цивілізаційного розвитку відповідний досвід уже накопичено. Щоб оптимально використати його за наших умов, слід передусім з'ясувати, де ми зараз перебуваємо і чому; куди і з якою швидкістю прямуємо. Наскільки далеко ми відійшли за цей час від радянської політичної системи, що ми здобули на цьому шляху, а що втратили? Чи досягли ми вільності, справедливості та прозорості виборів; рівності

Андрій Зельницький

можливостей людей; свободи об'єднань у політичні партії та громадські організації; свободи слова і совісті? Чи є справедливим Закон; чи забезпечено його верховенство та соціальну спрямованість, рівність людей перед ним; чи гарантовано особисту незалежність людини та реалізацію її економічних прав? Якого рівня розвитку досягло громадянське суспільство, як воно впливає на державну політику? Чи впливовий голос опозиції? Чи є вільними й незалежними ЗМІ? Наскільки прозорою є діяльність органів законодавчої та виконавчої влади, якою мірою ці органи підзвітні народowi?

Таких питань, які можуть виконувати функції критеріїв демократизації, багато. Об'єктивні відповіді на них водночас дають змогу порівняти результати цього процесу в різних посткомуністичних країнах. Тобто йдеться про визначення рівня демократії, про його вимірювання та моніторинг як передумову управління процесом демократизації, надання йому більш цілеспрямованого, прозорого та керованого характеру.

Індекси та рейтинги демократизації: міжнаціональні зіставлення (макрорівень)

Найвідомішим експертним вимірюванням рівня демократії є щорічний моніторинг, що його провадить міжнародна організація "Freedom House" за єдиним стандартом, подаючи результати своєї оцінки в огляді, де репрезентовані всі країни та регіони [7; 8; 9; 10]. Вимірювання здійснюється на підставі зіставлення відповідей на фіксовані запитання з відповідно розробленими еталонами, що відбивають ступінь розв'язання в країні певних проблем демократизації суспільного життя. Виходячи з цього відповіді на кожне з питань оцінюють у балах. Питання (в межах складової "демократизація") згруповані за чотирма основними напрямками: виборчий процес; громадянське суспільство; незалежні ЗМІ; врядування. Це попередня процедура оцінювання.

Далі (в межах складової "демократизація") визначається рейтинг кожного із зазначених напрямів шляхом підсумовування балів, отриманих за окремими відповідями, з подальшим переходом від суми балів до рейтингів, що фіксуються на відповідній ординальній шкалі. Шкала відградуйована в інтервалі від одиниці до семи, де цифра "1" означає найвищий показник рейтингу демократизації, а "7" — повну її відсутність. Усі проміжні значення визначаються з точністю до 0,25.

Кількісні показники рейтингів (за чотирма окремими напрямами) зводяться у загальний індекс демократизації країни. При цьому враховується думка команди експертів "Freedom House" стосовно позитивних чи негативних (що позначається відповідно висхідними (↑↑) та спадними (↓↓) стрілками) тенденцій подальшого розвитку процесу демократизації, які не можна визначити безпосередньо за показниками індексу. Відповідно до отриманих індексів усі країни поділяють на три категорії: "Свободні"; "Почасті свободні" і "Несвободні". Ті з них, які мають рейтинг 1,0÷2,5, відносять до "Свободних"; 3,0÷5,5 — до "Почасті свободних"; 5,5÷7,0 — до "Несвободних". Категорію країн, що отримали індекс в інтервалі від 2,5 до 3,0, визначають експерти.

Безперечно, такий підхід не позбавлений певного суб'єктивізму, але це здебільшого компенсується виробленням єдиних "правил гри", за якими оцінюються всі країни на підставі системи об'єктивних критеріїв та апарату кількісної оцінки їх. Результати такого вимірювання щодо України наведено в таблиці 1 [7; 8; 9; 10].

Таблиця 1

Динаміка рейтингів демократизації України (за окремими напрямами) та загального індексу демократизації (за даними "Freedom House")

№	Основні напрями демократизації	Рейтинги за роками					
		1997	1998	1999-2000	2001	2002	2003
1	Виборчий процес (ВП)	3,25	3,50	3,50	4,00	4,50	4,00
2	Громадянське суспільство (ГС)	4,00	4,25	4,00	3,75	3,75	3,50
3	Незалежні ЗМІ (НЗМІ)	4,50	4,75	5,00	5,25	5,50	5,50
4	Врядування (Вр.)	4,50	4,75	4,75	4,75	5,00	5,00
Індекс демократизації (Ід)		4,00	* ↓ ↓ 4,25	↓ 4,31	↓ 4,44	↓ ↓ 4,69	↑ 4,50

* ↓ ↓ чи ↑ ↑ (висхідні чи спадні стрілки свідчать про певні позитивні або негативні тенденції процесу демократизації) означають, що значення індексу може бути зменшено або збільшено на $\geq 0,25$, а ↑ чи ↓ — на $\leq 0,25$.

Проаналізуємо дані, наведені в таблиці 1. Загальний індекс демократизації (Ід) України за 2003 рік становить: $I_{д2003} = 4,50$. Отже, за методологією "Freedom House" Україна залічується до категорії "Почасті свободних" країн. І від категорії "Несвободних", яка відповідає інтервалу рейтингової шкали $5,50 \div 7,00$, її відділяє лише 1 бал. При цьому найгірший її показник рейтингу (R) за основними складовими демократизації припадає на незалежність ЗМІ (R_{нзмі}): $R_{нзмі2003} = 5,50$ (табл.1). Цей показник (у співвіднесенні з еталонною "1") свідчить про 75-відсоткову нерозв'язаність в Україні проблем свободи преси, починаючи від вад правової бази й завершуючи залежністю редакцій, переслідуванням журналістів та обмеженим доступом пересічних громадян до Інтернету. Саме такі й подібні до них критерії застосовує "Freedom House" для оцінки цього напряму демократизації. До того ж, динаміка зазначеного рейтингу, починаючи з 1997 року, є негативною.

Стосовно інших показників рейтингів Україна дещо просунулася в напрямі створення і функціонування громадянського суспільства (ГС). Рейтинг за цим показником становить: $R_{гс2003} = 3,50$ (табл. 1). Це, за методологією "Freedom House", є свідченням більш-менш сталого поступу недержавних організацій, розвитку їхніх організаційних спроможностей та фінансової стабільності, участі груп інтересів у процесі вироблення державної політики тощо. Є певний прогрес і в динаміці цього рейтингу. Починаючи з 1998 року він має сталу тенденцію до поліпшення — з 4,25 до 3,50. Чого не можна сказати про решту з чотирьох рейтингів, що віддзеркалюють стан виборчого процесу (R_{вп}) і, особливо, — врядування (R_{вр}). Динаміка цих рейтингів виглядає так (табл.1): $R_{вп1997} = 3,25$, а $R_{вп2003} = 4,00$; $R_{вр1997} = 4,50$, а $R_{вр2003} = 5,00$. Тобто тенденція є здебільшого негативною, хоча порівняно з 2002 роком рейтинг демократизації щодо виборчого процесу поліпшився - з 4,50 до 4,00. Проте після відомих подій, пов'язаних із виборами мера Мукачєвого, можна очікувати, що він знову погіршиться.

Використання "Freedom House" семибальної ординальної шкали для визначення рейтингів демократизації, очевидно, є цілком виправданим, про що свідчить багаторічний досвід цієї поважної організації, починаючи з 70-х років минулого століття. Разом із тим, як показують результати опитування, проведеного Інститутом управління ефективністю процесів, зручнішим та прийнятнішим для широкого кола фахівців було б застосування шкали з адекватним градуванням її у відсотках (табл.2).

Таблиця 2

Динаміка рейтингів демократизації України (за окремими напрямами) та загального індексу демократизації (за даними "Freedom House", перерахованими у %*)

№	Основні напрями демократизації	Рейтинги за роками					
		1997	1998	1999-2000	2001	2002	2003
1	Виборчий процес (ВП)	62,5	58,3	58,3	50,0	41,7	50,0
2	Громадянське суспільство (ГС)	50,0	45,8	50,0	54,2	54,2	58,3
3	Незалежні ЗМІ (НЗМІ)	41,7	37,5	33,3	29,2	25,0	25,0

4	Врядування (Вр.)	41,7	37,5	37,5	37,5	33,3	33,3
Індекс демократизації (Ід)		50,0	** ↓ ↓ 45,8	↓ 44,8	↓ 42,6	↓ ↓ 38,5	↑ 41,7

* Індекс демократизації та рейтинги за окремими напрямками (у %) змінюються в інтервалі від "100" до "0". Найвищий індекс (рейтинг) — "100%" — свідчить про найбільше наближення країни до ідеалу демократії, а найнижчий — "0%" — про найбільше віддалення від цього ідеалу.

** ↑ ↑ чи ↓ ↓ (висхідні чи спадні стрілки свідчать про певні позитивні чи негативні тенденції процесу демократизації) означають, що значення індексу може бути зменшено або збільшено на $\geq 4,2\%$, а Т чи і — на $\leq 4,2\%$.

Тобто еталон індексу демократизації "1" прирівнюється до 100%, а найгірший її показник "7" — до 0%. У показниках такої таблиці легше зорієнтуватися (табл. 2). Наприклад, наведені значення індексів демократизації (Ід) свідчать про те, що Україна ще не набула сталої позитивної тенденції на шляху просування до ідеалів демократії й навіть дещо втратила: $I_{1997} = 50,0\%$; $I_{2003} = 41,7\%$. Втрати за останні 7 років становлять 8,3%.

Як же виглядає Україна на тлі інших посткомуністичних країн? Звернімося до таблиці 3, значення індексів демократизації в якій, за аналогією із таблицею 2, теж перераховано у %.

Таблиця 3

Індекси демократизації посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи (за даними "Freedom House", перерахованими у %)

№	Країна	Індекси демократизації за роками						Місце країни
		1997	1998	1999	2001	2002	2003	
1	Албанія	40,8	37,5	44,0	47,8	51,0	51,0	13-14
2	Вірменія	38,3	36,7	41,7	40,7	40,7	38,5	18-19
3	Азербайджан	23,3	24,2	25,0	24,0	26,0	28,2	21
4	Білорусь	18,3	13,3	9,3	7,3	7,3	6,1	26
5	Боснія	-	27,5	31,2	34,3	40,7	↑ ↑ 44,8*	15
6	Болгарія	51,7	57,5	61,5	65,7	66,7	64,5	9
7	Хорватія	46,7	45,8	46,8	62,5	62,5	59,3	11
8	Чеська республіка	91,7	91,7	87,5	86,5	81,1	83,3	8
9	Естонія	81,7	82,5	82,3	83,3	84,3	84,3	6-7

10	Грузія	38,3	40,8	50,0	46,8	42,7	↓ ↓ 38,5	18-19
11	Угорщина	91,7	91,7	87,5	84,3	84,3	86,5	3-4
12	Казахстан	28,3	27,5	27,0	24,0	18,7	↓ ↓ 14,5	24
13	Киргизстан	39,2	38,3	35,3	31,2	27,0	↓ ↓ 22,8	23
14	Латвія	80,8	80,8	82,3	84,3	84,3	84,3	6-7
15	Литва	80,8	84,2	83,3	84,3	85,3	85,3	5
16	Македонія	51,7	50,8	59,3	54,1	47,8	51,0	13-14
17	Молдова	51,7	50,0	52,0	51,0	46,8	43,7	16
18	Польща	91,7	92,5	92,7	92,7	91,7	89,5	1
19	Румунія	50,8	52,5	63,5	61,5	61,5	62,5	10
20	Росія	53,3	48,3	45,8	39,5	36,5	35,3	20
21	Словаччина	53,3	55,8	75,0	79,2	84,3	86,5	3-4
22	Словенія	83,3	84,2	84,3	84,3	86,5	87,5	2
23	Таджикистан	13,3	17,5	21,8	26,0	25,0	25,0	22
24	Туркменістан	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	27
25	Україна	50,0	45,8	44,8	42,7	38,5	41,7	17
26	Узбекистан	10,8	9Д	9,3	8,3	7,3	7,3	25
27	Югославія	-	35,0	25,0	39,5	56,2	58,3	12

* ↑ ↑ чи ↓ ↓ (висхідні чи спадні стрілки свідчать про певні позитивні чи негативні тенденції процесу демократизації) означають, що значення індексу може бути зменшено або збільшено на $\geq 4,2\%$.

За своїм індексом демократизації Україна посідає 17-те місце серед 27 посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи. За нею розташувалися Вірменія і Грузія, Росія, Азербайджан, усі середньоазійські країни та Білорусь. Найвіддаленішими від ідеалів демократії країнами (табл. 3) є Туркменістан (Ід = 1,0%) і Білорусь (Ід = 6,1%), а найнаближенішими — Польща (Ід = 89,5%) і Словенія (Ід = 87,5%).

Найкращою динамікою процесу демократизації вирізняється Словаччина: з $I_{д1997} = 53,3\%$ до $I_{д2003} = 86,5\%$ (+33,2%); а найгіршою — Росія: з $I_{д1997} = 53,3\%$ до $I_{д2003} = 35,3\%$ (-18%).

Найбільш наближеною до ідеалу демократії з усіх посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи була Польща з 1999 до 2001 року, її індекс демократизації на той час становив: $I_{д2001} = 92,7\%$, а зараз дещо знизився — $I_{д2003} = 89,5\%$. Втрати за два останні роки становлять 3,2%. А в Україні найвищий індекс був у 1997 році: $I_{д1997} = 50,0\%$, а найнижчий — у 2002-му: $I_{д2002} = 38,5\%$. Нині $I_{д}$ становить 41,7%.

Це загальні результати, які віддзеркалюють процеси просування посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи шляхом демократизації. Але при цьому, на нашу думку, слід зважати й на ступінь сприятливості тих умов, за яких здійснювався цей процес, — як внутрішніх, так і зовнішніх.

Що стосується зовнішніх умов, то найсприятливішими вони були для певних країн Центральної та Північної Європи. Завдяки цьому, а також відповідальному ставленню з їхнього боку до євроінтеграційних процесів і до євростандартів, вони посіли позиції лідерів і за своїми індексами демократизації цілком об'єктивно здобули категорію "свободних", що відображено у таблиці 4. У цій таблиці (за даними 2003 року) всі країни згруповано за категоріями: "свободні" (індекс демократизації: $75\% \leq I_{д} \leq 100\%$); "почасті свободні" ($25\% \leq I_{д} \leq 67\%$) і "несвободні" ($0\% \leq I_{д} \leq 25\%$). У межах кожної із зазначених категорій країни посіли певні місця відповідно до отриманих індексів. Тут також наведено рейтинги за окремими напрямками демократизації: виборчий процес — $R_{вп}$; розвиток громадянського суспільства — $R_{гс}$; незалежність ЗМІ — $R_{нзмі}$; врядування в країні — $R_{вр}$.

Серед країн, віднесених до категорії "свободних", найвищі індекси демократизації в Польщі — $I_{д2003} = 89,5\%$; Словенії — $I_{д2003} = 87,5\%$ та Словаччині — $I_{д2} = 86,5\%$. Найнижчий — у Чеській республіці — $I_{д2003} = 83,3\%$. За окремими напрямками найвищий рейтинг демократизації виборчого процесу в Угорщині — $R_{вп2003} = 95,8\%$; найвищий рейтинг демократизації громадянського суспільства в Польщі та Угорщині — $R_{гс2003} = 95,8\%$; найвищий рейтинг незалежності ЗМІ в Польщі, Словенії, Литві, Латвії та Естонії — $R_{нзмі2003} = 87,5\%$; а найвищий рейтинг демократизації врядування в Польщі — $R_{вр2003} = 83,3\%$. Усі країни, віднесені до категорії "свободних", у травні 2004 року увійшли до Євросоюзу.

3-поміж країн, віднесених до категорії "почасті свободних", до якої належить і Україна, за загальним індексом демократизації лідирує Болгарія — $I_{д2003} = 64,5\%$, за нею йде Румунія — $I_{д2003} = 62,5\%$. Саме ці дві країни поряд із п'ятьма віднесеними до категорії "свободних" у березні 2004 року стали членами Євроатлантичного союзу. Останнє місце посідає Азербайджан — $I_{д2003} = 25,0\%$. Україна в цій категорії посідає 9-те місце з 13-ти (після Молдови) і має індекс $I_{д2003} = 41,7\%$.

Таблиця 4

Рейтинги демократизації посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи (за окремими напрямками) за 2003 рік (за даними "Freedom House", перерахованими у %)

№	Країна	Рейтинги демократизації за окремими напрямками
---	--------	--

		Виборчий процес (ВП) Rип	Громадянське суспільство (ГС) Rгс	Незалежні ЗМІ (НЗМІ) Rнзмі	Врядування (Вр) RВр	Індекс демократизації (Ід) ІД
"Свободні" країни (75% ≤ Ід ≤ 100%)						
1	Польща	91,7	95,8	87,5	83,3	89,5
2	Словенія	91,7	91,7	87,5	79,2	87,5
3	Словаччина	91,7	91,7	83,3	79,2	86,5
4	Угорщина	95,8	95,8	79,2	75,0	86,5
5	Литва	87,5	91,7	87,5	75,0	85,3
6	Латвія	87,5	83,3	87,5	79,2	84,3
7	Естонія	87,5	83,3	87,5	79,2	84,3
8	Чеська республіка	83,3	91,7 ^{II}	79,2	79,2	83,3
"Почастки свободні" країни (25% ≤ Ід ≤ 67%)						
9	Болгарія	83,3	62,5	58,3	54,2	64,5
10	Румунія	70,8	70,8	54,2	54,2	62,5
11	Хорватія	62,5	66,7	54,2	54,2	59,3
12	Югославія	54,2	70,8	62,5	45,8	58,3
13	Македонія	58,3	54,2	50,0	41,7	51,0
14	Албанія	54,2	54,2	50,0	45,8	51,0
15	Боснія	54,2	50,0	45,8	29,2	↑ ↑ 44,8*
16	Молдова	54,2	54,2	37,5	29,2	43,7
17	Україна	50,0	58,3	25,0	33,3	41,7
18	Грузія	29,2	50,0	50,0	25,0	↓ ↓ 38,5
19	Вірменія	25,0	58,3	33,3	37,5	38,5

20	Росія	37,5	45,8	25,0	33,3	35,3
21	Азербайджан	20,8	45,8	25,0	20,8	28,2
"Несвободні" країни ($0\% \leq I_d \leq 25\%$)						
22	Таджикистан	29,2	33,3	20,8	16,6	25,0
23	Киргизстан	16,6	41,7	16,6	16,6	↓↓ 22,8
24	Казахстан	8,3	25,0	12,5	12,5	↓↓ 14,5
25	Узбекистан	4,1	8,3	4,1	12,5	7,3
26	Білорусь	4,1	8,3	4,1	8,3	6,1
27	Туркменістан	0,0	0,0	0,0	4,1	1,0

* ↑↑ чи ↓↓ (висхідні чи спадні стрілки свідчать про певні позитивні чи негативні тенденції процесу демократизації) означають, що значення індексу може бути зменшено або збільшено на $\geq 4,2\%$.

До категорії "несвободних" країн віднесено всі середньоазійські республіки та Білорусь. Серед них найвищий індекс має Таджикистан — $I_{d2003} = 25,0\%$, а найнижчі — Білорусь: $I_{d2003} = 6,1\%$ та Туркменістан: $I_{d2003} = 1,0\%$.

Що стосується окремих напрямів, то найвищий рейтинг демократизації виборчого процесу серед "почасті свободних" країн у Болгарії — $R_{вп2003} = 83,3\%$; найвищий рейтинг демократизації громадянського суспільства в Румунії та Югославії — $R_{гс2003} = 70,8\%$; найвищий рейтинг незалежності ЗМІ в Югославії — $R_{нзмі2003} = 62,5\%$; а щодо демократизації врядування найвищі рейтинги в Болгарії, Румунії та Хорватії — $I_{д2003} = 54,2\%$.

Таким чином, подібний підхід, ґрунтований на використанні методології "Freedom House" з наступним переходом від бальної шкали оцінювання до відсоткової, створює більш сприятливі умови для експрес-аналізу процесів демократизації, які відбуваються у країнах світу. Поряд із тим перехід до відсоткової шкали пов'язаний зі ще одним важливим чинником.

Ефективність функціонування демократичних інститутів можна вимірювати у два способи: на підставі експертних оцінок із використанням фактичного матеріалу та на підставі опитування цільового споживача демократії — "демосу", тобто громадян. З результатами застосування першого підходу в моніторингах "Freedom House" ми вже ознайомилися. Є й другий підхід, що передбачає соціологічні вимірювання, результати яких подаються здебільшого у відсотках, та подальший аналіз громадської думки.

Індекси демократії: міжнаціональні зіставлення (мікрорівень)

Найвідомішим і найпослідовнішим прихильником другого підходу є австрійський дослідник К.Херпфер, розвідки якого здійснюються в межах австрійської дослідницької програми "Барометр нових демократій" (БНД).

Порівняльний аналіз, застосований ним, являє собою систематичне зіставлення європейських країн, які звільнилися від комунізму після 1989 року. Це

посткомуністичні країни Центральної Європи: Чехія, Угорщина, Польща, Словаччина, Словенія; Південної Європи: Болгарія, Хорватія, ФРЮ, Румунія; Північної Європи: Естонія, Латвія, Литва; Східної Європи: Білорусь, Російська Федерація, Україна.

Порівняльні дослідження проводились у 1991, 1992, 1994, 1996 і 1998 роках за спеціальними методиками [6, с. 123-150]. На підставі аналізу нових демократій К.Херпфер розробив "індекс демократії" на рівні громадськості посткомуністичних країн. Застосування такого індексу, на думку автора, дає змогу вимірювати (у %) ступінь демократизації суспільства на індивідуальному рівні в процесі перетворення недемократичних режимів на демократичні. За його допомогою визначають ті сегменти посткомуністичних суспільств, які можна позначити як "демократи", або "громадяни, що підтримують демократію". Цей індекс, на думку автора, має вимірювати підтримку демократії як принципу і форми режиму, протилежного іншим, недемократичним формам політичних режимів.

Індекс демократії (на індивідуальному рівні) має дев'ять позицій, за якими в результаті опитування визначаються особи, котрих можна віднести до категорії "демократи", якщо вони є такими не менш як за 7 з усіх 9 позицій, наведених у відповідній анкеті. Ці позиції стосуються ставлення громадян до комуністичного та нинішнього політичного режиму, до демократичного парламенту, до відмінних від демократії режимів тощо.

За результатами такого опитування, проведеного в 1994, 1996, 1998 роках, було отримано дані щодо частки "демократів" у посткомуністичних країнах Європи (табл. 5).

Таблиця 5

Індекс демократії в посткомуністичних суспільствах (на базі даних австрійської дослідницької програми "Барометр нових демократій" (БНД), дослідник К.Херпфер)

Країна	Індекси демократії за роками (%)			
	1994	1996	1998	Зміни
Центральна Європа	57	52	61	4
1. Польща	47	52	66	19
2. Чехія	77	69	65	12
3. Угорщина	50	38	62	12
4. Словенія	*	47	57	10
5. Словаччина	55	53	55	0
Південна Європа	56	52	55	-1
1. Румунія	59	60	56	-3
2. Хорватія	65	51	55	-10

3. Болгарія	44	45	54	10
4. ФРЮ	*	*	37	*
Північна Європа	28	30	*	2
1. Естонія	43	46	*	3
2. Литва	18	27	*	9
3. Латвія	22	18	*	-4
Східна Європа	21	14	30	9
1. Білорусь	23	15	41	18
2. Україна	25	12	19	-6
3. Росія	15	*	*	*

* Результати вимірювання відсутні.

Автор вважає, якщо в певному суспільстві понад 60% населення становлять "демократи", тоді є підстави говорити про "консолідовану демократію" — поняття, що стосується посткомуністичних країн і відповідає індивідуальному рівню їх демократизації. Якщо в суспільстві понад 40% населення ідентифіковані як "демократи", тоді йдеться про демократію в процесі становлення. Всі суспільства з часткою "демократів", що становить менш як 40% населення, є суспільствами, що трансформуються, де демократія є одним із можливих шляхів політичного розвитку серед усіх імовірних форм режиму. Результат трансформації в цих суспільствах залишається непевним, і вона не веде неминуче до демократії.

Як видно з таблиці, Україна за індексом демократії (I_d) посідала у 1998 році одне з останніх місць (19% "демократів") серед 15 посткомуністичних країн Європи, до того ж, мала тенденцію до зниження показників індексу.

Найкраще серед країн, презентованих у таблиці 5, виглядала (за підсумками 1998 року) Польща (66% "демократів"), а найгірше — Україна (19%). На цьому тлі дещо несподіваними є показники Білорусі за 1998 рік (41% "демократів") і Латвії за 1996 рік (18% "демократів"), що може викликати певну настороженість, так само, як і "стрибки" показників в Угорщині: з 50% у 1994 році до 38% у 1996-му і 62% у 1998-му.

Зважаючи на це і маючи на меті створення більш універсальної, прозорої та прийнятної для користувача методики, яка б дала змогу не тільки констатувати стан і результати процесу демократизації, а й надавати йому більш керованого характеру, Інститут управління ефективністю процесів провів власне дослідження, яке передбачало три етапи. На першому планувалося зіставити індекси демократії на макро- та мікрорівні, отримані європейськими й американськими дослідниками, та вийти на певні тенденції й узагальнення. На другому — розробити загальнотеоретичні підходи до створення нової методики та здійснити її апробацію в Україні в тій частині, що стосується індексу демократії на індивідуальному рівні. На третьому — ско-

ригувати методика і довести її до такого технологічного рівня, що забезпечуватиме її успішне практичне використання впродовж кількох років як базової.

Демократизація та "демократи": міжнаціональні зіставлення індексів демократизації на макро- та мікрорівні

Припустимо, що "демократи" є головною рушійною силою процесу демократизації. Тоді їхня кількість у країні має якимось чином корелювати з індексом демократизації. Навіть зважаючи на те, що віднесення громадян до категорії "демократів" (за К.Херпфером) здійснювалося на підставі соціологічного дослідження і вимірювань на індивідуальному рівні, а індекс демократизації визначався методом експертних оцінок ("Freedom House"), все одно певні тенденції мають простежуватися. Звернімося до таблиці 6.

До переліку країн, презентованих у цій таблиці, увійшли лише ті з них, щодо яких наявні індекси демократизації, визначені окремо за кожною з двох методик ("Freedom House" і К.Херпфера) впродовж одного року. Такі дані, серед наведених у таблицях 3 і 5, припадають на 1998 рік. Наприклад, у таблиці 6 у рядку № 4 (Польща) перша цифра — 66% означає відсоток "демократів" у цій країні, визначений на індивідуальному рівні (Іді) у 1998 році друга цифра — 92,5% — означає індекс демократизації у цій же країні у (Ід), визначений "Freedom House" у 1998 році. Третя цифра — 1,40 - введений нами коефіцієнт реалізації потенціалу "демократів" н становить відношення згаданих значень індексів і застосований з метою проведення порівняльного аналізу.

$$K_{рпд} = \frac{I_{д}}{I_{ді}}$$

у цьому випадку $K_{рпд} = \frac{92,5\%}{66\%} = 1,40$.

Таблиця 6

Міжнаціональні зіставлення індексів демократизації на макро- та мікрорівнях

№	Країна	Дані за 1998 рік		
		Індекс демократії за даними К.Херпфера (% "демократів")	Індекс демократизації за даними "Freedom House" (ІД, %)	Крпд
1	Білорусь	41	13,3	0,32
2	Болгарія	54	57,5	1,07
3	Польща	66	92,5	1,40
4	Румунія	56	52,5	0,94
5	Словакія	55	55,8	1,01
6	Словенія	57	84,2	1,48
7	Угорщина	62	91,7	1,48

8	Україна	19	45,8	2,41
9	Хорватія	55	45,8	0,83
10	Чехія	65	91,7	1,41

З ряду значень Крпд, наведених у таблиці 6, які здебільшого змінюються в інтервалі $0,83 \leq \text{Крпд} \leq 1,48$, випадають два показники: щодо Білорусі — Крпд = 0,32 (тобто відсоток "демократів" у цій країні втричі перевищує індекс демократизації) та щодо України — Крпд = 2,41 (тобто відсоток "демократів" майже в 2,5 раза менший за індекс демократизації). Безумовно, можна припустити, що в Білорусі в 1998 році накопичилася критична маса "демократів" і найближчим часом має статися "демократичний вибух". Але цього впродовж останніх років не сталося. Навпаки, індекс демократизації за цей час знизився більш як удвічі. Протилежна картина - в Україні. Наведені дані, а також, з одного боку, значні коливання індексів, наприклад, індексу демократизації в Україні (на мікрорівні) — з 25% у 1994 році до 12% у 1996-му році (табл. 5) — і в Білорусі — з 15% у 1996-му до 41% у 1998 році, а з іншого боку, більша еволюційність змін індексів на макрорівні (табл. 3) наводять на думку про необхідність інтеграції зазначених двох підходів, тобто обґрунтованого їх зведення до єдиного інтегрального показника. І це цілком природно, бо згадані підходи взаємодоповнюють один одного і, на наш погляд, можуть бути рівноправними елементами нової системи вимірювання, нової методики: універсальної, "паспортизованої", чутливої, компактної, об'єктивної та стандартизованої [15, с.5].

Використання такої методики, за умов її теоретичної обґрунтованості та наукової коректності щодо застосовуваного апарату оцінки процесів демократизації, сприятиме більш комплексному підходу в розв'язанні зазначених проблем, систематичному аналізу їх і цілеспрямованому просуванню шляхом демократизації.

Література

1. Potter D., Goldblatt D., Kiloh M., Lewis P. (eds.). Democratization. - Cambridge, 1997.
2. Diamond L. Developing Democracy toward Consolidation. — Baltimore; London, 1999.
3. Linz H.H., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. — Baltimore; London, 1996.
4. Giddens A. Sociology. — Cambridge, 1993.
5. Moore B. Social Origins of Dictatorship and Democracy. — Boston, 1966.
6. Хернфелер К. Новий індекс демократії. Демократизація громадськості в п'ятнадцяти державах Центральної і Східної Європи (1991-1998) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2001. - № 3. - С.123-150.
7. Nations in Transit: 1999-2000. Civil Society, Democracy, and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States / Ed. by A.Karatnycky, A.Motyl, A.Piano. - S.I., 2001.
8. Nations in Transit: 2001. Civil Society, Democracy, and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States / Ed. by A.Karatnycky, A.Motyl, A.Schnitzer. — SI, 2001.
9. Nations in Transit: 2002. Civil Society, Democracy, and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States / Ed. by A.Karatnycky, A.Motyl, A.Schnitzer. — S.I., 2002.

10. Nations in Transit: 2003. Civil Society, Democracy, and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States / Ed. by A. Karátnycky, A. Motyl, A. Schnitzer. — S.I., 2003.
11. Ракеш Ш., ВанДюсен Н. Ставлення та очікування: опитування громадської думки в Україні 2003. Висновки опитування Міжнародної Фундації Виборчих систем. — Вашингтон, 2004.
12. Українське суспільство — 2003. Соціологічний маніторинг/ За ред. В.Ворони, М.Шульги. - К, 2003.
13. Шляхтун П.П. Політологія (Теорія та історія політичної науки) : Підручник. — К., 2002.
14. Зельницький А., Удовенко й. Політичні партії і вибори (Довідник партійного працівника). — К., 2003.
15. Головаха Е.И., Панина Н.В. Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС): конструирование й применение социологического теста в массовых опросах. — К., 1997.